

Др ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

Карантинско-санитетска служба у Подрињу за време кнеза Милоша Обреновића

Значај Ваљева и ваљевског управног подручја у привредном развоју и политичкој историји Србије увек је био велик како за време турске управе тако и по ослобођењу Србије у првом и другом устанку. Континуиран и запажен успех Ваљева, као једног од главнијих центара западног дела Србије, долазио је све више до изражаја у време кнез-Милошеве владавине, када се и иначе осећа напредак у свим гранама јавног и привредног живота ослобођене земље.

Ваљево је кроз читав период кнез-Милошеве владе много значило и за општи економски и друштвени преображај Србије, чак и за њену политичку стабилност, нарочито према Босни. Иако су општа привредна кретања у ваљевском крају била везана, пре свега, за економску размену становништва његовог ужег управног подручја, затим и суседних нахија (округа) а посебно за сточну трговину са аустријским пијацама у Срему и другде, значај промета и трговине са турском Босном није нимало губио у важности. Ваљево је одржавало доста интензивне економске везе са источним крајевима Босне, па се отуда сваки поремећај у политичким и економским (трговачким) кретањима на граници, и у српско-турским политичким односима, на неки начин одражавао и на економске везе Ваљева са тржиштима у Турској.

У низу многих збивања у Турској, појава куге 1836—1838. године утицала је на изградњу пограничног санитарско-карантинског система у Србији, који је све економске, друштвене и миграционе везе западних крајева Србије са Турском — па и са Босном — регулисао на један начин другојачији но дотада. За завичајну историју ваљевског краја биће од интереса видети како је била уређена погранична санитарско-карантинска служба, којом се, у ствари, регулисао погранични промет људи и робне размене за читаво подручје западне Србије.

Политичке околности развитка Србије после стицања националне аутономије 1830. године нису биле повољне услед сплета разних догађаја и збивања у њеном суседству, нарочито према Турској. У Подрињу, на граници према Босни, развијао се низ догађаја почев од 1831/32. г. када се босански беговат побунио против султанове власти, 1834. када се вршило исељавање „турског“ становништва из села Соколске нахије, нарочито из Азбуковице, 1835/36. г.¹ када су били велики нереди у пространом Зворничком санцаку, што је изазвало велика пребегавања српског становништва из тога дела Турске, потере турских власти за враћање бегунаца и сукоба са српским пограничним властима². У међувремену, 1831. и 1836. г., у Подрињу се јавила колера³, а од краја 1836. г. запретила је опасност од куге, која се из Румелије ширила и према Србији и према Босни⁴. Све ово, пак, стварало је атмосферу несигурности и могућности за српско-турске политичке сукобе а, с друге стране, утицало је на кнеза Милоша да се озбиљно позабави питањем утврђивања и обезбеђења српске границе према Турској.

Тако је од јесени 1834. до пролећа 1835. г. најпре био подигнут гранични стражарски кордон⁵, а од краја 1836. и почетком 1837. г., углавном, и систем полицијско-санитетског граничног кордона. Тада је, због појаве куге 1836. г. у суседним турским провинцијама, српска граница имала осим војно-полицијског обележја још и обележје санитарног кордона. На овом кордону, осим подизања санитетско-превентивних установа као што су били карантини и састанци, увођење пограничне патролне стражарске службе и подизање „плотова“ чинило је главну физичку препреку недозвољивим и неевидентираним уласцима турских поданика у Србију⁶.

¹ Видети: Михаило Гавриловић, Милош Обреновић III, Београд 1912, 505—508

² Уопште о приликама у Босанском пашалуку 1830-их година видети: Владимир Стојанчевић, Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године. Београд 1971, 51—68, 179—183.

³ Тих. Р. Ђорђевић, Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815—1839), Београд 1938, 32—33. — Колера је била узела широке размере: 31. јула 1836. г. само „за дан и за ноћ“ умрло је 24 лица. Тих. Р. Ђорђевић, Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815—1839), Београд 1926, 231. (Исте године за месец дана епидемије, од 25. јула до 25. августа, само у Лозници од колере је умрло 119 лица, док је у Лешници било 52 смртна случаја у периоду од 29. јула до 19. августа. Нав. д., 280.

⁴ Ami Boué, Die Europäische Türkei (La Turquie d'Europe, I—IV., Paris, 1840), II. Wien 1889, 340—351.

⁵ Видети о томе расправу: Владимир Стојанчевић, Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владе кнеза Милоша, Историјски гласник 3—4, Београд 1951, 29—44.

⁶ J.G. v. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik. Wien 1861, Io.

Тако је у току 1834. и 1835. године на подринском граничном подручју, од Мокре горе до Раче, од укупно 68 стражарница са 503 стражара-момка у целој Србији — било 44 стражарнице са 503 стражара — граничара и 44 буљубаше. У пролеће 1835. г. оне су биле овако распоређене: Мокра гора, Дервет, Перућац, Рача, Баћевац, па онда Дрином: Шимнарица, Шепачка Ада, Запрубе, Кривића Ада, Острово, Циганлија, Лознички шанац, Рача, Пиревина, Бонлегуша, Бабића шиб, Трешњак, Трудово, Брговац, Нова Ада, Јордамовач, Дубока јаруга, Чавин пруд, Шљива, Мусемића забран, Мусемића колеба, Јавор, Шибенац, Бадовиначки шанац, Љешнички шанац, Сикирић, Ада Лоњин, Љубовија, Мијаљевац, Кучевац, Тезија, на Радаљу две стражарнице, на Рудинама две такође, Читлук, Доњаја, Дрљача, Граница, Узовница, Црнча, Вољавча, Ковиљача⁷.

Од ових стражарница највећа је била на Бадовиначком шанцу са 39 стражара-момака граничара, затим Љубовија, Радељ, Рудине, Шепачка Ада, Циганлија, Лознички и Љешнички шанац са по 19 стражра. На Сикирићу је било 14, Дрљачи 11, Доњаји 7, и на остале (31 стражара) — по 9 стражара-момка. Оволики број стражара и оружаних чувара границе на Дрини било је првенствено узроковано неповољним политичким приликама и непријатељском ставу босанског беговата према Србији кнеза Милоша, нарочито од времена уступања Јадра и Раћевине Србији током 1831. односно 1832. године⁸.

1836. године, на вести да се куга појавила у Турској, била је поштрена граничарска служба у томе што је било заведено и коњичко патролирање дуж границе и што је, за случај потребе, узимано оближње сеоско становништво да појача, привремено, стражарску службу. Тада се јављају и зидане карауле. Тако су у Подринско-савској војној команди, која је обухватала срезове: мачвански (окружја шабачког), јадрански, раћевски и азбуковачки (окружја подринског) биле укупно двадесет и две карауле и један шанац. Просечна удаљеност једне карауле од друге износила је сат до сат и по хода. Тако су, на пример, у срезу јадранском карауле биле постављене: на скели Циганлији, на Кривића Ади и на скели Шепачкој, са три стражарска места, а у срезу раћевском карауле су биле на: Ковиљачи, Тезги, Радаљу, Рудинама и на Читлuku⁹.

Изградња Подринског полицијско-санитетског кордона, заједно са контумацима (карантинима) и раштелима (састанцима) представљала је и иначе саставни део рада државне управе Србије на целој српско-турској граници са циљем да се нарочито спречи уношење куге из Турске. Та изградња, најављена у лето 1836. г., почела је крајем те године, управо у време када је епидемија свом

⁷ Мита Петровић, Финансије и установе обновљене Србије до 1842. год., I., Београд 1901, 326/7.

⁸ Нав. д., 327.

⁹ Владимир Стојанчевић, нав. д., 34.

снагом пустошила пограничне пределе у Турској, посебно са источне и јужне стране српско-турске границе¹⁰.

О појави куге и настојањима кнеза Милоша да се кужна епидемија не унесе у Србију, непосредно пред други светски рат, најпотпуније је писао др Влада Михаиловић¹¹ изневши обиље архивске документације која се надовезивала на раније резултате Тихомира Ђорђевића¹², Ристе Јеремића и др.¹³. Сви су они посматрали појаву куге са становишта стручно-медицинске и лекарске струке. После рата, поред неколико мањих прилога савремених лекара-историчара медицинске културе из прошлости српског народа¹⁴, о проблему кужне епидемије из 1836—38. г., са становишта друштвено-историјских прилика, писао је, у више наврата, аутор овога реферата, понајпре у два својим расправама објављеним још 1951. и 1952. године¹⁵, истакавши посебно рад државне управе, управних и санитетских органа, на организацији карантина и састанака, као и читавог пограничног санитарног кордона. Међутим, о раду ових установа у пограничном реону Подриња досада није посебно писано.

II

Од пет карантина колико је у Србији подигнуто између 1836. и 1838. године, на подринском подручју постојала су три: у Рачи, Љубовији и на Мокрој гори, а од укупно пет српских „састанака“ један се налазио на Шепачкој ади, између Лознице и Ковиљаче¹⁶. Карантин у Алексинцу био је најпрометнији и највећи, затим онај у Мокрој гори, пошто су били лоцирани на најважнијим комуника-

¹⁰ Бартоломео Куниберт, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића, Београд 1901, 508—510.

¹¹ Др Војислав Михаиловић, Борба против куге у Србији пре сто година, Београд 1937.

¹² Тих. Р. Ђорђевић, Из Србије кнеза Милоша. Културне прилике — Београд 1922, 230—236. — Тих. Р. Ђорђевић, Медицинске прилике у Србији, 33—38.

¹³ Др Ристо Јеремић, Здравствене прилике у југословенским земљама до краја XIX века, Загреб 1935, 14—18.

¹⁴ Најкрупнији подухват у овоме погледу јесте импозантна књига архивске грађе: Др Војислав Михаиловић, Из историје санитета у обновљеној Србији од 1804—1860, Београд 1951, где уопште има доста грађе о куги и о колери. Најновији рад о појави куге у Србији за време кнеза Милоша објавили су: др Михаило Ф. Протић и Будимир Павловић, Помоћ страних лекара у сузбијању куге у Ђуприји 1837. године. — Архив за историју здравствене културе Србије I, 1, Београд 1971, 117—121.

¹⁵ Видети Нап. под 2. — Владимир Стојанчевић, Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској (1836—1838), Историјски гласник 1—4. Београд 1952, 61—85. Упоредити и најновији рад: Владимир Стојанчевић, Велика епидемија куге у крајевима југоисточне Србије (Из историје здравствених прилика: предања и историја), Лесковачки зборник XIII, Лесковац 1973, 13—22.

¹⁶ Мита Петровић, нав. д., 380.

цијама, које су Турску везивале са Србијом. Но, ни радујевачки и рачански карантини нису били незнатни, нарочито када се има у виду да су били постављени као санитарна контрола на уласку водених путова: Савом из Босне и Дунавом из Бугарске. Једино је карантин у Љубовији стајао слабије због затегнутих политичких односа између кнеза Милоша и зворничког паше Махмуда Видајића, услед чега је и транзит људи и робе повремено био обустављан или, пак, доста отежан.

О унутрашњој организацији карантина и састанака, уопште, како са санитетске тако и са управно-административне стране, доста је расправљано у стручној медицинској литератури и односној историографији¹⁷, па се овде на томе не задржавамо. Напротив, више пажње посвећујемо карантинима као установама државне управе Србије и улози кнеза Милоша за њихово што боље функционисање.

Карантин на Мокрој гори био је на врло прометном месту. С једне стране крајеви Босне, с друге — Херцеговине (каснији Санџак), у трговачким везама са Србијом, а нарочито Сарајево, били су својим комуникацијама и стицајем околности упућени на мокрогорски карантин. Емиграција нашега живља, нарочито из нововарошког Старог Влаха и сјеничког краја и црногорских Брда, затим делом и из Васојевића, ишла је преко мокрогорског карантина¹⁸. Његовом градњом је од почетка руководио члан Совјета Илија Поповић, а кнез Милош је за његову опрему био ставио на располагање суму од десет хиљада чаршијских гроша¹⁹, тако да је крајем 1836. г. мокрогорски карантин почео са радом, тј. са пријемом путника и робе, мада је у почетку било потешкоћа „само због служитеља који му нису опредељени“²⁰. 1838. г. у овом карантину као његов директор помиње се Мата Христић (пре тога на служби у алексиначком карантину, као смотриатељ Борбе Вучковић, писар Паун Николић, затим по два латова, гвардијана и пандура²¹). Општи надзор над карантином био је препуштен кнез-Милошевом брату Јовану Обреновићу, дринско-моравском војном команданту²².

Рачанском карантину у почетку је била придавана велика пажња кнеза Милоша, што се види из тога да је надзор над његовом изградњом с јесени 1836. г. вршио лично дринско-савски војни ко-

---

¹⁷ Видети: Владимир Стојанчевић, Санитетско-полицајне уредбе о карантинима у Србији од 19. децембра 1837. године, Зборник радова ХХI научног састанка (Ниш, 16—18. септембар 1971), Ниш 1971. 63—67.

¹⁸ Владимир Стојанчевић, Кнез Милош и заштита српске границе 71/2.

¹⁹ Архив Србије, Београд. Деловодни протокол Совјета за 1836, бр. 2063 од 21. августа.

²⁰ Архив Србије, Београд. Деловодни протокол Совјета за 1836, бр. 3346 од 18. децембра.

²¹ Мита Петровић, нав. д., 381.

²² Архив Србије, Београд. Деловодни протокол Совјета за 1836, бр. 3245 од 12. децембра.

мандант Лаза Теодоровић. Овај карантин био је намењен за примање пролазника из северо-западне Босне, као и за оне који су лабама и сплавовима силазили Савом или Дрином на путу за Србију. По својој локацији и уређењу он као да је био најслабије опремљен. Постављен на самом ушћу Дрине у Саву, на једном брежуљку, изложен плављењима, грозници и најезди пољских пацова, он је по свом облику сачињавао један велики правоугаоник. Поред просторије за директора, доктора и остали домаћи персонал, он се састојао још из једне велике дворане за пријем 400—500 путника и од шест издвојених колиба за њихов смештај²³. Као доктори у рачанском карантину помињу се Константин Михаиловић и Максим Мишковичев Николић²⁴. 1838. г. директор карантина био је Атанасије Милојевић, писар Бека Остојић, Ђумругџија Јанићије Милијановић, затим један осмотритељ (који је истовремено био и амбарџија), три латова, шест гвардијана²⁵. Плата карантинског доктора, на пример, 1837. г. др Максима Николића, износила је 360 талира годишње. Како куга са босанске стране није претила Србији, прописи о карантинирању овде нису стриктно извршавани. Ами Буџак записује да су карантинисти само једном посећивани у току дана да би били „окаћени“²⁶. Као и остали карантини у Србији, и рачански карантин је служио не само за пријем него и за излазак из Србије. За Милошеве владе преко њега су се, уколико нису илегално пребегавали, враћали у Босну и Крајишници после несрећног тумарања по српском Подрињу. Тако је, само у један мах, 14. јуна 1838. г., 43 Крајишника преко рачанског карантина прешло у Босну²⁷.

Карантин у Љубовији — сматрао се и као полукарантин — није радио готово целе 1837. г. Начињен од шест зграда за пријем путника, био је довољан да током 1838. г. обавља своју улогу²⁸. Како се главни саобраћај Босне са Србијом обављао преко Мокре горе, то је карантин у Љубовији у првом реду био намењен путницима, трговцима и бегунцима из околних кадилука — зворничког и сребрничког. Кроз њега су такође пролазили трговци босанског средњег Подриња када су одлазили на српске вашаре у Лозницу и Ваљево²⁹. Иначе, како је у почетку изгледао спољни изглед карантина на Љубовији, види се из једног Милошевог наређења из децембра 1836. г. када наређује војним командантима Јовану Обреновићу и Лази Теодоровићу да се „на Љубовићу једна ограда од плота начини и неколико одељенија дуплим плотом да се трњем испуне где ће се еспапима Бошњаци, кад на панађуриште пођу, карантине

²³ Ами Воуе, нав. д., 352/3.

²⁴ Др Војислав Михаиловић, Из историје санитета, 434/5.

²⁵ Мита Петровић, нав. м.

²⁶ Ами Воуе, нав. д., 353.

²⁷ Тих. Р. Ђорђевић, Архивска грађа за насеља у Србији, 307.

²⁸ Ами Воуе, нав. д., 351.

²⁹ Владимир Стојанчевић, Кнез Милош и заштита српске границе, 71.

одржати и Србију прелазити"³⁰. Једно време дужност карантинског лекара у Љубовији обављао је др Максим Николић, будући истовремено и рачански лекар³¹. Од другог карантинског особља 1838. г. помињу се: као директор Милосав Перуничкић, писар Аћим Миловић, затим два латова, један пандур, пет гвардијана, један амбарција³².

Најзад, састанак на Шепачкој ади био је подигнут због јаким трговачких веза Лознице са подручјем Зворника и као транзитни прелаз турске посаде у граду Коколу са турским властима у Босанском пашалуку. Од особља у овом састанку 1838. г. помињу се: као надзорник Теодор Бојанић, као његов помоћник Марко Пантелић, затим један латов и један гвардијан³³. Као и остали састанци у Србији, тако се и Шепачка ада сматрала филијалном или „зависимом“ од карантина у Љубовији³⁴. У другим случајевима састанак на Шепачкој ади вршио би своју основну и једину улогу, а то је било „виђење“ људи из обеју држава на „парлаторији“, без могућности непосредног контакта, „да се не би помешали“, него да само обаве пословне разговоре или робачке састанке „издалека“. Само у ретким случајевима, када су, на пример, била у питању двовласничка имања, кнез Милош је допуштао да се и преко састанака може вршити транзит робе и промет људи³⁵.

Карантини су имали и други значај сем санитетског. Како је речено, поред њих, а на прелазима, „налазила се подигнута по једна државна гостионица за смештај путника, која је издавана под годишњи закуп"³⁶. Ту су биле и бумручке постаје, бумрукане, а такође и каква већа караула ради обезбеђења поретка на прелазима, а по потреби и у самом карантину³⁷. У карантинима, као и на састанцима, узимала се и тзв. „очистителна такса“, тј., накнада за трошак и услугу службеника око „кађења“ људи, стоке и робе. Тзв. карантинска такса за карантине на Мокрој гори, у Рачи и Љубовији, вероватно је била идентична као и она која се наплаћивала у главном карантину Србије, у алексиначком карантину. Тако је 1837. г. она износила:

на 1 товар „амбарског еспапа“ по један грош,
на 1 товар памука по 20 пара,
на једну оку пијавица по 10 пара,
на једну оку вина и осталог пића по 20 пара, итд.³⁸.

³⁰ Архив Србије, Београд. Деловодни протокол Совјета за 1836, бр. 3359 од 23. децембра.

³¹ Апи Воуе, нав. д., 353.

³² Мита Петровић, нав. м.

³³ Нав. м.

³⁴ Владимир Стојанчевић, Кнез Милош и заштита српске границе, 73.

³⁵ Апи Воуе, нав. д., 351.

³⁶ Мита Петровић, нав. д., 382.

³⁷ Нав. д., 378.

³⁸ Нав. д., 380.

Издржавање карантина стајало је доста државну касу Србије. За друго полугође 1838. г. на њих је било издато 25.420 гроша укупно, а од тога на подринске карантине 10.805 гроша, и то: за мокрогорски 2.660, за рачански 5.275, и за љубовићки 2.870 гроша³⁹.

Карантини у Србији били су потпуно и дефинитивно уређени тек 1841. г. издавањем „Санитетско-полицајне уредбе за карантине и пограничне састанке“, заменивши тако раније уредбе („Наставленија“) из 1836, 1837. и 1838. г. по којима су се управљали, свакако, и подрински карантини и састанак на Шепачкој ади⁴⁰.

---

³⁹ Нав. д., 381.

⁴⁰ Видети: Сборник закона и уредаба... II част, Београд 1845, 51—132.